

Kapronczay Katalin

A pozsonyi *Taxa* szaknyelvi jelentősége

A Habsburg Birodalom országaiban hosszú ideig az ún. bécsi *Dispensatoriumok* (gyógyszerkönyvek) használatát írták elő. Mária Terézia uralkodása idején az orvosi kar közreműködésével összeállított, és 1729-ben *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense* címmel közreadott gyógyszerkönyv volt érvényben, amelynek 1770-ben jelent meg az utolsó, gyökeresen átdolgozott változata. Csehországban 1739-ben a prágai orvosi kar alkotta meg az ország saját gyógyszerkönyvét, míg Magyarországon részben a bécsi, részben a prágai *Dispensatorium* előírásait alkalmazták. Azonban az önállósodásra valló törekvések jelei már megmutatkoztak, hiszen 1732-ben kinyomtatták a kassai *Antidotariumot*, 1745-ben Pozsonyban pedig a *Torkos Juszusz János* által összeállított *Taxa pharmaceutica Posoniensis* (a továbbiakban: *Taxa*) című gyógyszerárszabást adták közre.

A pozsonyi *Taxa* összeállításával kapcsolatos előmunkálatokról már 1742-ből vannak írásos adatok. Ebben az évben került a Helytartótanács egészségügyi bizottsága elé a városi magisztrátus által benyújtott egészségügyi szabályzat tervezete, sőt hamarosan annak bírálata is nyilvánosságra került (6). A Helytartótanács az orvosok, a fürdősök, a sebészek és a bábák munkadíjtételeinek rendezése mellett újólag kitért a gyógyszerési gyakorlat tartalmi és formai rendezésére, a pozsonyi magisztrátust pedig utasította, hogy mielőbb terjessze be a módosított utasításokat. A munkával Torkos Jusztusz Jánost (1699–1770), Pozsony város tisztiorvosát bízta meg a magisztrátus, aki 1744 szeptemberében nyújtotta be az elkészült összeállítást, amelynek a gyógyszer-kereskedelmi és szakmai fontosságán túl a szakkifejezések szempontjából is nagy a jelentősége, hiszen a gyakorló patikusok nap mint nap kezükbe véve, szinte akaratlanul is megismerték azokat (2).

A kiadvány előszavából és a helytartótanácsához beadott egyéb iratokból fény derül a munka menetére, a felmerülő gyakorlati és etikai kérdésekre.

Az alapanyagok és az összetett gyógyszerek (kompoziták) tekintetében alapvetően a bécsi gyógyszerkönyvre támaszkodott Torkos, az árak megállapításában azonban sok szempont mérlegelésével egyensúlyra kellett törekednie, mind a gyógyszerész érdekeit, mind a beteg anyagi terhelhetőségét figyelembe véve. Az árak egységes formában való megállapí-

tása az ellenőrzések miatt volt szükséges, szögezte le a bevezetőben Torkos, ugyanis a helyi hatóságoknak és az orvosnak be kellett azt mutatnia, a patikában pedig „közzemlére kifüggesztve” kellett tartani. Az alapanyagok minőségére és a végzett munka színvonalára nagy hangsúlyt helyezett, amikor kihangsúlyozta, hogy a nagyobb értékű gyógyszereket, pl. a sókat, a szeszeket (spirituszokat), festvényeket (tinktúrákat), higanykészítményeket és más vegyszereket, valamint az összes egyéb összetett gyógyszert (kompozitát) tilos anyagkereskedőktől, vásári és vándor árusoktól, falusiaktól megvásárolni, hanem azokat saját maguk állítsák össze az új bécsi gyógyszerkönyv szerint, vagy „más kipróbált szerzők eljárása alapján”. Ennek érdekében a szükséges könyveket szerezzék be.

A mű nem ábécérendben, hanem „részekre és cikkelyekre” osztva közli anyagát.

„... igen nagy munkával ugyan, de a legkiválóbb orvosok tanácsaira így állítottam össze.”

Két nagy csoportra osztotta fel a gyógyszereket: szimpliciákra – „közönséges matériák” – és kompozitákra – „elkészített orvoságok” –. A szimpliciák négy cikkelyre oszlanak: 1. „A plánták neméből való szerek” 10 alfejezettel. 2. „Az élő állatok neméből való szerek”. 3. „A minerálék neméből való szerek”, és végül 4. „A tengerben termő szerek”, melyek három fejezetre oszlanak. A kompoziták 43 fejezete azonban már ábécérendben követi egymást.

A *Taxa* a négy nyelvűsége miatt egyedülálló a korszak szakirodalmában. „A szerek nevezése megtalálható latin, magyar, német és szlovák nyelven, amelyek Magyarországon használatosak, hogy mindenkinek érthető legyen a latin név jelentése” – írta (5). Torkos a bevezetőben elismerte, hogy a magyar nevekkel volt a legtöbb nehézsége, de igyekezett áthidalni azokat, mert „a hazai nyelv dicsőségéhez” is hozzá akart járulni.

„A magyar nevezék elkészítése igen nagy munkát jelentett, mert ez nem állandó és teljes, ellenkezőleg, különböző könyvekben és herbáriumokban téves elnevezés van. Én azt gondoltam, hogy nagy lelkesedéssel kikutatom, hazánk nyelvének dicséretére. Tervem elősegítésére különféle lexikonokat és herbáriumokat, de első sorban Melius Péter Magyar Herbariumát – amely 1578-ban Kolozsvárott jelent meg –, és

egyéb más orvosi könyveket valamint saját kéziratomat használtam fel, ez utóbbiakat Komáromban tartózkodva 1726-tól 1741-ig, ott mint neves Komárom és Esztergom vármegye fizikus-ordinárius tisztjét ellátva, nagy szorgalommal gyűjtöttem össze. A német nevezék az egyesített Bécsi Taxából készült. A szlovák nevezéknél a Prágai Taxát vettem tanácsadónak és még felhasználtam a híres Doleschal Pál és Boykowsky bazini gyógyszerész urak műveit.”¹ (1, 6)

A *Taxa* általában mind a négy nyelven, néhány esetben csak latinul adja az alapanyagok, gyógyszerek neveit. Az előző fenti idézetéből is kitűnik, hogy az elnevezések – elsősorban a növénytani nevek – párhuzamos névhasználati már ebben a korban is fejtörést okoztak, és sok ellentmondást tartalmaztak.

A kiváló növényismerő Torkos Jusztusz e művével a mai kutatóknak is segítséget nyújt a régi korok növényneveinek megfejtésével, jó útmutatást ad Méliusz *Herbáriumának* megértéséhez. Méliusz magyar növényneveit két évszázad elteltével a hivatalos nevezéktan rangjára emelte.

A növényi, állati és ásványi eredetű alapanyagok nevén kívül betegségek, testrészek elnevezései is megtalálhatók:

„gutta ütés ellen való, szív erősítő, izzasztó, fulladás ellen való, hideg-
lelés ellen való, sárgaság ellen való, köszvény ellen való, scorbutus
ellen való, haslágylító (hashajtó), szeleket oszlató, vérhas ellen való,
gargarizáló, vér tisztító, hurut ellen való, seb gyógyító, hívesítő (láz
ellenes), gyermekek nyavala törése ellen való, méh anyának való, fáj-
dalmat enyhítő, vese fájás ellen való, aszszú kórság ellen való, száraz
fájdalom ellen való, izzasztó, hurut ellen való, pestis ellen való, has
erőltetés ellen való, geleszta ellen való, al felbe való tsap (végbélkúp),
égésre való, puskapor égésre való, kristálybe való (beöntéshez), hideg-
től meg vött tagokra való (fagyás gyógyítására), el esett tagokra való
(bénaság gyógyítására), nyelv békájára való (nyelv alatti daganat),
rühösség ellen való, álom hozó, lépre való, gyomorra való, tsont for-
rasztó, szülést könnyebbítő” stb.

Amint látjuk, a szavakat a köznyelvből vette át, nem alkotott rossz hangzású, erőltetett kifejezéseket.

Néhány példa a gyógyszerformákra, amelyeket ma már legfeljebb a történeti érdeklődésű gyógyszerészek ismernek:

„Tzukorral bétsinált szerek”: condita – friss gyógynövényi alapanyag-
ból, cukorral készített, lágy állagú forma;

„Tzukorral elegyített szerek”: conserva – az előzőhöz hasonló, csak
kissé sűrűbb állagú;

„Liktarium”: többféle, por állományú hatóanyaghoz adott cukorból
vagy nyákból készült, a sűrű méz állományához hasonló gyógyszer;

„Morzsula”: a gyögcukorkák egyik elődje, gyógynövényekből, cukor
vagy méz hozzáadásával, mandulával, dióval, mogyoróval, gyümöl-
csökkel ízesítve, gazdagítva készült. Állaga már szilárdnak jellemez-
hető. (Az elnevezés a latin *morsus* 'harapás' szóra vezethető vissza.)

A fenti gyógyszerformák különféle változatai kedveltek voltak, mivel az esetleges kellemetlen ízt így lehetett eltüntetni.

A poroknak, főzeteknek, párlatoknak, esszenciáknak, olajok-
nak, balzsamoknak, kencéknek, pasztilláknak (pogácsának
magyarítva) változatos formáit is megtaláljuk, a kevésbé meg-
fejthető kifejezések értelmezését a másik három nyelv (latin,
német és szlovák) segíti (3).

Az elkészült munkát a Helytartótanács egészségügyi bizottsága elé kellett beterjeszteni véleményezésre és a kinyomtatás előtti jóváhagyásra, csak ezután jelenhetett meg a *Taxa pharmaceutica Posoniensis* című kiadvány Pozsonyban, 1745-ben, a Royer-nyomda gondozásában, 52 levél, vagyis 102 oldal terjedelemben.

Egyes szakirodalmi hivatkozások szerint rendeletileg írták elő a *Taxa* országos érvényű, kötelező használatát, de az utasítások általános végrehajtására nem találni egyértelmű adatokat. Hasonlóan keveset írnak arról, hogy a magyar gyógyszerészek „súlyos anyagi áldozatok árán is” inkább a pozsonyi *Taxát* használták, mellőzve a bécsit. Talán ez utóbbi alapján gondolták a későbbi kutatók, hogy a patikusok utasítás hatására alkalmazták a pozsonyi *Taxában* foglaltakat (1).

A szakirodalomban néhányan a pozsonyi *Taxát* gazdag tartalma alapján helytelenül a gyógyszerkönyvek vagy gyógyszerkönyvet pótló művek sorában említik, ennek ellenére nem tekinthető gyógyszerkönyvnek, mert a gyógyszerkönyv akkori általános ismérvei közül a gyógyszerek ún. alkalmazási előíratait, továbbá a gyógyszerkészítés módjára és a hatékonyságra vonatkozó adatokat nem tartalmazza. A törvényi feldolgozások másik része a *Taxa* gazdasági jelentőségét emeli ki: nevezetesen a gyógyszerész mint kereskedő, illetve a beteg anyagi érdekeinek a szemmel tartását. Mindezeket figyelembe véve mégis a leghelyesebb úgy kategorizálunk, ahogyan Torkos tette: „*Laistromia és Arra a Patikabéli Orvosságoknak*”.

Nem szóltunk még a *Taxához* csatolt, bábáknak, sebészeknek, fürdősöknek készített utasításról (instrukcióról), illetve a munkájukért őket megillető fizetség meghatározásáról. Torkos összeállításának ez a része nem újdonság, hiszen már korábban is hoztak hivatalos intézkedéseket az egészségügyi személyzet munkájával kapcsolatban. Torkos érdeme a tömör, etikai és gyakorlati szakmai elemeket is ötvöző összefoglalás megfogalmazása. A *Taxa* ezen része azonban csak latin nyelven olvasható (4).

1. A fordítás Blázy Árpád munkája, I. irodalomjegyzék 1. tétel

A szerzőről:

Torkos Jusztusz János 1699. december 17-én született Győrben, 1770. április 7-én halt meg Pozsonyban. Tanulmányait Besztercebányán és Pozsonyban végezte, Pozsonyban Bél Mátyás tanítványa volt. Magyarországon ekkor még nem volt orvosi kar, de éppen Besztercebányán működött az egyik ún. orvosi magániskola Moller Károly Ottó (1670–1747) orvos vezetésével. Torkos is ezt az Academia Mollerianának nevezett magánkurzust látogatta, amely az orvosi tanulmányok iránt érdeklődő ifjakat készítette elő a külföldi egyetemi tanulmányokra. Vegyészeti ismereteit Moller gyógyszerárában szerezte, ugyanis orvosi tanulmányai megkezdése előtt három évig ott volt patikusgyakornok. Torkos 1724-ben, a hallei egyetem orvoskarán szerezte meg orvosdoktori diplomáját. Hazatérése után 1731-ben telepedett le Pozsonyban, ahol 1740-ben városi tisztiorvossá nevezték ki. Életének további évtizedeit ebben a városban, ezt a tisztséget betöltve élte le. Szakirodalmi munkásságának jelentős része is ehhez a munkakörhöz kapcsolódott. Legismertebb műve a *Taxa pharmaceutica Posoniensis* című gyógyszerárszabás, de igen jelentős a Felvidék gyógyvizeinek elemzésével és a terület természetrajzi, orvosi földrajzi leírásával foglalkozó munkái, amelyeket azonban latinul vagy németül írt.

IRODALOM

1. Blázy Árpád *Adatok a Taxa pharmaceutica Posoniensisről* Gyógyszerészet 1965/9;12:474–477.
2. Ernyey József *Taxa pharmaceutica Posoniensis (1745)* Gyógyszerészi Értesítő 1899/7;25:385–387., 1899/7;26:401–402., 1899/7;27:417–419., 1899/7;28:449–52.
3. Grabarits István *Adatok a magyar gyógyszernevek kialakulásához* Magyar Orvosi Nyelv 2009;2:65–71.
4. Halmai János *A Taxa pharmaceutica Posoniensis (1745) instrukciói* Gyógyszerészet 1957;1:29–31.
5. Torkos Justus Johannes *Taxa pharmaceutica Posoniensis* Posonii, Royer 1745.
6. Traxler László *Az első magyar gyógyszerárszabvány* Gyógyszerészi Közlöny 1887/3;51:811–812.

Berényi Mihály

Ennyire buták vagyunk, avagy a gyógyulásom története

Öregszem. Különbféle gyógyszerdobozok egyre többször kerülnek a kezembe. Most az allergiám csillapítására való gyógyszeré. A homloklapján olvasom: *Filmtablettá szájon át történő alkalmazásra*. A doboz hátlapján ugyanezt megismétlik, nehogy valaki a bőrre próbálja bedörzsölni, vagy végbélkúpként használja. Én, amilyen ostoba vagyok, ha nem figyelmeztetnek kétszer is, megpróbálkoztam volna a gyógyszer testembe juttatásának intravénás módjával, netán a belégzésével is, hiszen olyan picik ezek a tabletták. Esetleg a szemembe? Nem, oda nem, annyi eszem van. Az orromba? Oda lehetne, de már kinőttem abból a korból. Megtaláltam a megoldást: *A filmtablettát egészben, vízzel kell lenyelni*. Vízzel? Fúj! Előszedtem a tájékoztatót. *Az adag étellel vagy a nélkül is bevehető*. Vagyis akárhogy. Mindjárt más!

A hátlapon még egy fontos adat van: *Minden tablettá 5 mg hatóanyagot tartalmaz*. Én mindig úgy nézek ezekre a tablettákra, mint az ikrekre: kívül, belül egyformák. Soha nem vetődött fel bennem az, hogy az egyikben ennyi van, a másikban meg annyi. A kérdés mégsem ilyen egyszerű. A homloklapon ez is rajta van: *5 mg filmtablettá*, a hátlapon meg: *Laktózt tartalmaz*. Ha 5 mg-osak ezek a filmtabletták, és mindegyik 5 mg hatóanyagot tartalmaz, hol fér el a laktóz? És mi tartja össze ezeket a bogyókat? Talán a súlytalan film vagy a tömegvonzás? A gyógyszerészek valamilyen szállítóeszközt szoktak emlegetni, amelynek a latin neve vehiculum.

A hitem megingott ebben a szerben, de tüszögtem, folyt az orrom, mégis bevettem. S csodák csodája, a második bogyó után elmúlt az allergiám. Hát nem mindegy, hogy mi volt a dobozon? Annyiban nem, hogy ezt a ritka mellékhatást, a maró gúnyt vagy szarkazmust nem a gyógyszer, hanem a doboz okozta.